

***Türk Toplumunda Adlar ve Soyadları (Sosyo-Kültürel ve Dilbilimsel Bir Yaklaşım)*¹**

Umut Balcı, Batman

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Dursun Zengin'i daha önce yayınlamış olduğu ilgi çekici eserleri sayesinde tanıyoruz. Zengin'in eserlerini ön plana çıkaran ve onları özgün kılan en önemli faktör, seçilen konu üzerine yazılmış genellikle "ilk" eserler olmalarıdır².

Adlar dilbilimin ve halkbilimin önemli konularından biridir. Bu konuyla ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalar genellikle ad verme geleneği çerçevesinde, adların verilmiş nedenleri, anlamları, verilmiş zaman ve tarzları, ad verme ritüelleri üzerinde yoğunlaşmış ve adların bazı açılardan hiç ele alınmadığı görülmüştür. Sözelimi dilbilimsel açıdan tam olarak esaslı bir biçimde incelenmemiştir. Örneğin adların yapısı, anlam yönü, yazılış ve okunuşu, kullanılışı, ya da adların sosyolojik, psikolojik, tarihsel yönlerine esaslı bir biçimde değinilmemiştir. İşte tam bu noktada sıralanan eksiklikleri kapatmak amacıyla hazırlanan Dursun Zengin'in yeni kitabı *Türk Toplumunda Adlar ve Soyadları (Sosyo-Kültürel ve Dilbilimsel Bir Yaklaşım)* raflardaki yerini aldı.

Kitabın giriş bölümünde kapsamlı bir literatür taraması yapan Zengin, bu alandaki ya da bu alana yakın az sayıdaki çalışmayı analiz etmiş, kendi eseriyle olan benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymuştur. Keza, kitabın önsözünde Zengin konunun önemine vurgu yapmış ve Türkiye'deki çok kültürlülüğü ve bununla bağlantılı olarak gelenek ve göreneklerin etrafında şekillenen ad verme renkliliğini eserin çıkış noktası olarak ön plana çıkarmıştır.

Ad ve adlandırma arasındaki bağlantıyı kültürel değerlerde gören Zengin, aslında adlandırmanın içinde saklı olan gizemi de ortaya çıkarmıştır. Bu gizemi mitolojilerde, inançlarda, gelenek ve göreneklerde görmek mümkündür. Geçmişte adlara büyük bir önem verilmiş, adların büyüğü ve gizemli bir gücünün olduğuna inanılmış ve bu günümüze dek süregelmiştir. Dolayısıyla adları sadece insanları tanımlayabilmemize ve onları tanımamıza yarayan sözcükler olarak değil, aynı zamanda kişi ile adı arasında önemli ve gizemli bir bağ kuran araçlar olarak değerlendirmeliyiz. Ad, kişiyle adeta özdeşleşir ve onun bir parçası olur. Birçok yönden kişiyi etkiler ve onun kişiliği, karakteri üzerinde önemli bir rol oynar. Sadece adı taşıyan kişiyi etkilemekle kalmaz,

¹ Zengin, Dursun: *Türk Toplumunda Adlar ve Soyadları. Sosyo-Kültürel ve Dilbilimsel Bir Yaklaşım*, Kurmay Yayınları, 2014.

² Zengin'in eserlerini değerli kılan en önemli faktör onun akademik çalışma yöntemidir. Seçtiği konuyu öncelikle bilimsel makale boyutunda farklı açılardan ele alıp birkaç sene çalıştıktan sonra, çalışmalarını bir araya getirip o konuda özgün eserler ortaya koymaktadır. Yazarın 2009 yılında yayınladığı "*Türkçe'nin Tersine Sözlüğü*" [Kurmay Yayınevi – Ankara] de aynı şekilde alanında çığır açan ve büyük yankılar uyandıran bir "ilk" eserdir.

(Bkz: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/tanitma_balciumut.pdf).

diğer insanları da etkiler. Adlar tarih, kültür, coğrafya, edebiyat, dil, dilbilim, halkbilim, etnografya, sosyoloji, psikoloji gibi birçok alanla yakından ilgisi ve ilişkisi olan ilginç bir alandır.

Eserde adlar ağırlıklı olarak dilbilimsel açıdan incelenmiş, diğer taraftan toplumu oluşturan çeşitli sosyo-kültürel çeşitliliğe değinilerek, etnik, dini, siyasi, sosyal gruplara da dikkat çekilmiştir.

Toplam 472 sayfadan oluşan eser üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Kitabın giriş bölümünde adların yukarıda anlattığımız sosyo-kültürel değerlerine değinen Zengin, kitabın ana bölümünde adların tarihsel, sosyo-kültürel, psikolojik ve kullanım açısından özelliklerine, yansıttığı boyutlara, dil açısından kökenlerine, türlerine, cinsiyetine, sayısına ve tüm bunların yanı sıra dilbilimsel özelliklerine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda adların kökeni, yapısı, adlarda yer alan sözcük türleri ve sözcüklerin yapısı, ekler, cümle şeklindeki adlar, adların çekimi, yazılması, anlam yönü, çeşitli anlam türleri, adları oluşturan sözcük türleri arasındaki anlamsal ilişkiler, anlam kötüleşmesi, deyim ve kalıp ifadeler, ilginç anlamlı adlar gibi konular, soyadları bölümünde ise, soyadı kanunu, soyadlarının veriliş nedenleri, dilbilimsel özellikleri gibi konular ele alınmaktadır. Zengin, soyadlarının konusunu kısa bilgilerle, yüzeysel bir şekilde ele almış, soyadları ile ilgili bir çalışmanın başlı başına bir araştırma konusu olduğunu dile getirmiştir.

Bu yeni kitabın dikkat çeken özelliklerinden biri de kaynakçasıdır. Çalışmanın sonunda adlarla ilgili şimdiye kadar yapılmış olan bütün çalışmalar elden geldikince verilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle bu kitapta adlar konusunda sunulan kapsamlı kaynakça, daha sonra adlarla ilgili bilimsel araştırmalar yapmak isteyen herkese büyük kolaylıklar sağlayacaktır.

Kitabın içeriği ve genel özellikleri ile ilgili kısaca bilgi verdikten sonra, kitabın ana bölümünden alıntılar yaparak takip edilen metodik yöntem ve ortaya çıkan ilginç bulguları kısaca özetlemek istiyorum:

- Kavram kargaşasını engellemek adına çokça kullanılan bazı kavramlar (*Gerçek ad*, *Göbek adı*, *Hitap adı*, *Takma ad*, *Lâkap*, *Unvan (san)*, *Soyadı*) tanımlanmıştır.
- Adların tarihsel boyutu ve önemine vurgu yapılmıştır:

Adların her şeyden önce tarihle sıkı bir ilişkisi vardır, çünkü tarihin süzgecinden geçip gelmektedir ve tarihte olup biten her şey doğrudan adları da etkilemektedir. Türk toplumu da tarih boyunca kendi içinde ya da diğer milletlerle birçok olaylar yaşamış ve birçok değişim ve gelişmelere uğramıştır. Bütün bunlar onları farklı açılardan etkilemiş ve izler bırakmıştır.

- Adların sosyo-kültürel özellikleri açıklanmıştır:

Türk toplumundaki sosyal yaşam ve kültürel özellikler adları doğrudan etkilemiştir. Örneğin yaşam ve düşünme tarzı, dili, dini, kültürü vs. Ad verme gelenek ve görenekleri Türk toplumunda çok eskilere, Orta Asya'ya kadar uzanır ve iki bin yılı aşkın bir zamanı kapsar. Türk Mitolojisinde *aslan*, *at*, *balaban*, *boğa*, *deve*, *geyik*, *kaplan*, *keçi*,

koyun, köpek, laçın, kurt, pars, doğan, kartal, turna, kuğu, sungur gibi hayvan adları – göçebelikten dolayı – önemli bir yer tutar. Bunun yanında inançlarında doğanın ve doğadaki nesnelere de büyük bir önemi var ve bu özellikler adlara da yansımıştır. *Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz* gibi adların verilmesi bunun bir kanıtıdır.

- Adlandırmalara dair önemli gelenekler ve bulgular:

Büyüklerin, saygın kişilerin, aile büyüklerinin adını vermek. Bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir. Böylece söz konusu kişileri adlar vasıtasıyla yaşatmak, onlara değer verdiğini ifade etmek gibi çeşitli unsurlar dile getirilmiştir.

Çocuğu korumaya yönelik olan gelenek ve görenekler. Örneğin çocuğun hayatta kalması için çocuğa kötü anlam ifade eden sözcükleri ad olarak vermek, erkeklere kız adı vermek, erkek çocuğun saçını uzatmak, adı ağır geldi diye değiştirmek, çok yaşayan kişilerin adını vermek ya da hiç çocuğu olmayan birine çocuğu satmak gibi.

Anne ve babanın ad aracılığıyla kendileri ya da çocuk için birtakım arzu ve isteklerini ifade etmeleri de söz konusudur; yani kendileri ya da çocuğun geleceğine ilişkin içinden geçen arzu ve istekler. Örneğin yeni doğan çocuğun göze çarpan bir özelliği, doğumdan sonra ilk göze çarpan yahut işitilen nesnenin adının verilmesi.

Türk toplumunda erkek çocuğun doğumu kızlara göre daha muteber sayıldığı için erkek çocuklara ad verilirken daha bir önem verilmiş ve özen gösterilmiştir. Erkekler daha çok güç, kuvvet, cesaret, kahramanlık, yiğitlik ile ilgili adlar verilirken, kızlara daha çok güzel duyguların ön plana çıktığı, şefkati, güzelliği, güzel şeyleri ya da kokuları, alımlı, çekici ve değerli şeyleri ifade eden adlar verilmiştir.

İlk zamanlarda adlar daha öz Türkçe iken, sonraları yabancı kültürlerin etkisinde kalmıştır ve İslamiyet’le birlikte en büyük değişimi yaşamıştır. Bugün genel olarak Arapça adlar en büyük payı oluşturmakta ve onu Farsça adlar izlemektedir.

Sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel şartlar, aile tipleri, yaşam tarzları, düşünce yapısı vs. her şey gün geçtikçe değişmektedir. Bütün bunlar adlara da yansımaktadır. Dolayısıyla adlar ve ad verme olayı aileden aileye değişen bir unsurdur.

Günümüz ad verme gelenek ve göreneklerine genel olarak bakıldığında, bir taraftan eski Türk gelenek ve görenekleri ile İslamiyet’in etkisini, diğer taraftan ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda görülen gelişmeler ve dünyadaki globalleşmeden kaynaklanan faktörleri gözlemlemek mümkün.

Günümüz ad verme kriterlerini belirleyen en önemli hususlardan biri de, insanların genel olarak geçmişe göre daha bireysel, daha özgür ve daha bağımsız davranmasıdır. Çünkü anne ve babalar gün geçtikçe sosyal, siyasal, kültürel etkenlere bağlı kalmadan kendi arzu ve istekleri doğrultusunda adları seçip vermektedir.

Adların psikolojik açıdan özellikleri de söz konusudur. Çocuğa verilen bir ad sadece bir sözcükten ibaret değildir. Onun adı, hem taşıyan kişi hem de çevredeki insanlar üzerinde birtakım ruhsal etkiler bırakır.

Türkçe adlar dilbilimsel özellikleri bakımından çok renkli, çeşitli ve zengindir. Ancak bu durum bazen kolaylıkların yanında zorluklar da getirmektedir. Örneğin adların cinsiyetinde bunu görebilmekteyiz, çünkü Türkçe adlarda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, kimi durumlarda cinsiyetin belirlenememesidir.

Ad ve soyadların belli bir sayısı olur. Her insanın normal olarak bir adı ve bir de soyadı vardır. Kanunen bir insan en fazla iki ad alabilir. Soyadı da normal olarak bir tanedir, ancak günümüzde kadınlar da soyadını muhafaza edebildikleri için bu sayı iki de olabilmektedir.

Türkçedeki adlara köken açısından bakıldığında, sözcük türü bakımından ya özel adlardan ya da tür adlarından geldikleri görülür. Tür adlarından oluşan adların çoğunun anlamı anlaşılmaktadır. Ancak özel adlardan oluşan adların anlamı anlaşılamamaktadır.

Adların kökenine dil açısından bakıldığında, yerli ve yabancı adlar olmak üzere iki büyük gruptan geldiği görülür. Adların yaklaşık % 70'i yerli, % 30'u yabancı adlardan oluşur. Erkek adlarının yaklaşık % 75'i, kadın adlarının % 47'si yerli adlardan oluşmaktadır.

Adların sözcük türleri açısından başta isim, sıfat ve fiiller olmak üzere belirteç, şahıs zamirleri ve sayı sözcükleri gibi sözcük türlerinden oluştuğu görülür.

Adların % 54'ü tek sözcükten oluşan basit adlardır. Bu oran erkek adlarında % 35, kadın adlarında % 65'tir. Dolayısıyla Türkçedeki adların yarısı basit adlardan oluşmaktadır ve bu oran kadın adlarında daha fazladır.

Türemiş adlar tek bir sözcükten oluşabileceği gibi birden fazla sözcükten de oluşabilmektedir. Türemiş adlarda hem yapım hem de çekim ekleri yer almaktadır.

Adların çekimi ya da tekil-çoğul biçimleri normal sözcüklerdeki gibidir ve herhangi önemli bir fark söz konusu değildir.

Dilde kullanılan her sözcük gibi kişi adlarının da bir anlam yönü söz konusudur, ancak normal sözcüklerden farklılıklar gösterir, çünkü normal sözcüklerin sözlüksel, temel ve yan anlamları, zıt anlamları, çok anlamları varken, kişi adlarının anlamları yoktur. İster anlamı anlaşılmsın, ister anlaşılmasın kişi adlarının anlamı olmaz. Bu nedenle başka bir dile çevrilemezler.

Herhangi bir sözcük ifade edildiği zaman, o sözcük aynı zamanda belli bir üslubu da yansıtır ve üslupla ilgili anlamlar söz konusu olur, adlarda ise üslupla ilgili anlam söz konusu değildir, ancak ad kullanıldığı zaman bu tür anlamlar oluşmaktadır.

Birden fazla sözcükten oluşan, yani bileşik adlarda, bileşik sözcükler anlam açısından iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan bazıları anlam açısından birbiriyle ilgisi olan sözcüklerden, bazıları da anlam açısından birbiriyle ilgisi olmayan sözcüklerden oluşmaktadır.

Dildeki her sözcükte zamanla dil içi ve dil dışı gibi faktörlerle anlam açısından olumlu-olumsuz değişimler görülebilir, yani anlam kötüleşmesi ya da anlam iyileşmesi

gerçekleşebilir. Bu durum adlar için de geçerlidir ve bazı adlarda zamanla anlam kötüleşmesi söz konusu olabilmektedir.

